

De kleine heivlinder op een lekker warm plekje.

Kleine heivlinder: gedaan wat we konden

De kleine heivlinder staat op de rand van uitsterven in ons land en is daarmee de meest bedreigde vlindersoort in Nederland. Deze vlinder komt nog uitsluitend op het Kootwijkerzand voor waar de enige populatie is overgebleven na de sterke verdwijning van deze soort van de zuidelijke Veluwe vanaf 2003.

De Vlinderstichting heeft in samenwerking met Staatsbosbeheer en de Provincie Gelderland tot op het laatst maatregelen genomen om deze soort te beschermen. Samen met deskundigen en terreinbeheerders van de Hoge Veluwe, Wekeromse Zand, De Zanding, Planken Wambuis en ISK Harskamp zijn veldbezoeken afgelegd en is onderzocht of er nog een kans van slagen was om de kleine heivlinder te behouden. In 2019 hebben we geconstateerd dat de populatie binnen enkele jaren zou verdwijnen.

Onderzoek en actie

De handen werden al in 2013 ineengeslagen toen met 150 geocachers vele kleine plagplekjes werden aangelegd op het Kootwijkerzand. Er is in die tijd ook veel onderzoek gedaan naar het gedrag van de vlinder en intensief gezocht naar rupsen. Dit om de soort echt te doorgronden en om zo de meest geschikte plekken te beschermen. Tijdens de hete en droge zomer van 2018 zijn er zogenaamde nectarkroegen aangelegd om de kleine heivlinders op het Kootwijkerzand te houden. Vrijwilligers hebben enorm veel energie gestoken in het water geven van bloeiende planten om zo het nectar-aanbod voor de kleine heivlinder te garanderen. Een mooie reddingsactie, maar het zou voor het voortbestaan van de populatie niet nodig moeten zijn.

De grootste bedreiging voor deze vlinder komt uit de lucht. Door de stikstofdepositie groeit het stuifzand dicht met grijs kronkelsteeltje. Dit mos houdt veel vocht vast, waardoor de rupsen in de winter kunnen beschimmelen. Ook krijgen hierdoor bunt- en schapengras het te zwaar om nog te kunnen groeien. Ook de grassen gaan door de stikstof sneller groeien, waardoor minder voedingsstoffen beschikbaar komen voor de rupsen zodat deze niet zullen verpoppen. Een evaluatie van elf jaar stuifzandbeheer op de Veluwe 2007-2018, door Michel Riksen en Laurens Sparrius, toonde de urgentie aan van beter beheer in het gebied. Want grijs kronkelsteeltje liet een extreme toename zien tot in het centrale deel en diverse mossen en karakteristieke stuifzandsoorten zijn achteruitgegaan. En echt stuifzand was er nog maar in heel beperkte mate; de oppervlakte open zand was door de meest recente maatregelen met 5 hectare toegenomen. Het gebied was volledig geïsoleerd geraakt en omsloten met bos.

Zwervers

In 2017 is het aangrenzende militair schietterrein ISK Harskamp nog onderzocht op de aanwezigheid van de kleine heivlinder. Binnen dit enorme gebied waren nog ogenschijnlijk enkele potentiële leefgebiedjes over. De laatste waarneming hier van een kleine heivlinder was in 2005. Maar ook het zoeken in gepantserde voertuigen leverde geen kleine heivlinders op. De waarnemingen uit 2018 bij Radio Kootwijk en bij de Braamberg brachten even wat hoop, maar al snel werd duidelijk dat dit zwervende individuen waren. Deze waarnemingen zijn vermoedelijk het gevolg van de lange extreme droogte in Nederland. Kleine heivlinders lieten in 2003 en 2006 al zien in deze situaties het leefgebied te verlaten en op zoek te gaan naar voedsel en overlevingsplekken. Het feit dat de soort de Braamberg heeft bereikt geeft aan dat hij hier wel kan komen en ook dat de aansluitende gebieden op het Kootwijkerzand te bereiken zijn. Dit geeft een goede uitgangspositie om te streven naar uitbreiding van geschikte habitat en verhoogt de kans op eventuele hervestiging. Maar zolang er geen geschikt leefgebied is met meerdere individuen, dragen deze zwervers niet bij aan de versterking van de huidige populatie.

Kootwijkerzand

Ook Staatsbosbeheer heeft niet stilgezeten. Met flinke subsidiestromen (PAS-maatregel, 2018-2019) is ruim 70 hectare van het Kootwijkerzand geplagd. Zo kwam er veel meer ruimte met open zand beschikbaar en is niet alleen het areaal leefgebied vergroot voor de kleine heivlinder, maar ook voor andere stuifzandsoorten zoals de mierenleeuw, zanddoorworm en de duinpieper.

De vlinders gebruiken alle aspecten van het stuifzandlandschap waarbij de vlinders afhankelijk zijn van meerdere elementen in de leefomgeving. De randen van stuifzanden met door grassen vastgelegd zand op de overgang naar heide zijn in het bijzonder belangrijk voor voortplanting. Hier is de verdeling van open zand met ruig haarmos resp. 70:30. De vlinders zetten hun eitjes af op mos in de buurt van pollen bunt- of schapengras, waarvan de rupsen leven. Deze verpoppen zich in de bodem. Volwassen vlinders houden zich voornamelijk op in en rond solitaire of kleine boomgroepen (mannetjes) en op pollen struikhei (vrouwtjes).

Tekst:
Albert Vliegenthart
De Vlinderstichting

Het laatste stukje leefgebied van de kleine heivlinder.

De waardplant buntgras komt snel terug na het plaggen.

Overstuiving vanaf de plagbaan geeft een mooi resultaat.

Samen met De Vlinderstichting zijn de belangrijkste leefgebiedjes op het Kootwijkerzand afgezet om ze in stand te houden tijdens de grootschalige operatie. Met piketten zijn veel kleine stukjes met de hand afgezonderd van het grote plagwerk om zo de meest geschikte plekken voor de kleine heivlinder, maar ook bijzondere vegetaties te beschermen. De Vlinderstich-

ting heeft (via de Provincie Gelderland) eveneens ruim € 15.000 geïnvesteerd om extra maatregelen te nemen op het Kootwijkerzand. Zo werden banen opengetrokken en voorzien van reliëf. Sommige bomen werden verwijderd om zo minder stikstofdepositie op de geschikte voortplantingsplekken te krijgen en extra plagwerkzaamheden werden uitgevoerd op de essentiële plekken voor de kleine heivlinder. Denk hierbij aan sterke kronkelsteeltjesmatten die tegen de rupsen- en eiafzetplekken aangroeien. Veel maatwerk dus. Via de extra monitoringroutes die in 2019 zijn uitgezet, zouden de kleine heivlinderstand moeten worden gevolgd na het uitvoeren van al deze maatregelen. Helaas werd tot nu toe slechts één kleine heivlinder op een van de nieuwe routes gezien.

Hamvraag

Aan de hand van de veldbezoeken, monitoringroutes, kwartiertellingen en losse waarnemingen in de NDFF (via Telmee en waarneming.nl) kon worden ingeschat dat er in 2020 ongeveer 30-35 kleine heivlinders hebben gevlogen. Wat voor een gebied van zo'n 700 hectare (met ongeveer 225 hectare zandverstuiving en 128 ha vast zand) veel te weinig is voor een vitale populatie. En dan stelt natuurlijk iedereen de hamvraag: hoeveel kleine heivlinders zijn er nog? In het natte jaar 2021 vlogen er naar inschatting ongeveer 15-20 individuen rond. Dus het vermoeden was dat er nu nog maar een enkele vlinder zou worden gezien. Dit jaar was het heet tijdens de vliegtijd, wat voor de kleine heivlinder prima is. Vol spanning zijn we met een team van collega's grondig gaan zoeken. We vonden er slechts twee! In de week ervoor en daarna zijn nog behoorlijk wat mensen gaan zoeken, met als hoogtepunt maximaal vier afzonderlijke individuen tijdens een van die bezoeken. En dat waren dan vooral territoriale mannetjes bij de boomgroepen. De inschatting is dat er dit jaar nog ongeveer 10, hoogstens 15, kleine heivlinders rondvlogen. Tot overmaat van ramp bleek in een filmpje dat ik kreeg toegestuurd dat een vrouwtje kleine heivlinder de paring aanging met een heivlinder. Waarschijnlijk uit pure nood en bij gebrek aan mannetjes. Zo blijft er niet veel over van het laatste restje.

Te laat?

De herstelwerkzaamheden zijn waarschijnlijk te laat uitgevoerd voor de kleine heivlinder. Herintroduceren lijkt ook geen optie aangezien de populatie in Noord-Duitsland (genetisch meest verwant) ook sterk achteruitgaat. Het open zand van het Kootwijkerzand is niet alleen een uniek landschap, maar ook belangrijk voor soorten als zanddoorworm en stuifzandkorrelloof. Een deel van het terrein wordt afgesloten voor publiek om de bijzondere fauna die er nog is te behouden. Maar zolang het stikstofprobleem niet wordt opgelost, is het dweilen met de kraan open. En voor de kleine heivlinder vrees ik het ergste en zijn we voor de tweede keer in het bestaan van De Vlinderstichting een vlindersoort kwijtgeraakt in Nederland.

